

Merkezden Taşraya Sağlık Yönetimi: Osmanlı Devleti'nde Sıhhiye Müdürleri (1913–1920) *

From the Center to the Provinces: Health Administration in the Ottoman Empire Health Directors (1913–1920)

Hikmet Çil¹

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, <https://orcid.org/0000-0001-9268-6959>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı, 1913 yılında teşkil edilen Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne bağlı olarak vilayetlerde görev yapan sıhhiye müdürlerinin Osmanlı taşra sağlık yönetimindeki rolünü, yetki alanlarını ve idarî işleyişini incelemektir. Çalışma, sıhhiye müdürlerinin merkez-taşra ilişkileri bağlamında üstlendikleri fonksiyonları, salgın hastalıklarla mücadeledeki konumlarını ve taşra sağlık teşkilatının kurumsal dönüşümündeki yerlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yöntem: Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağını Osmanlı Arşivi'nde bulunan tayin ve azil belgeleri, maaş kayıtları ve teftiş raporları ile 1913-1920 dönemine ait talimatnameler, nizamnameler ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklar birlikte değerlendirilerek analiz edilmiştir.

Bulgular: Araştırma bulguları, sıhhiye müdürlerinin vilayetlerde merkezî idarenin temsilcisi olarak görev yaptığını ve halk sağlığı hizmetlerinin planlanması, denetlenmesi ve yürütülmesinde belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte özellikle salgın hastalık dönemlerinde taşra teşkilatında sıhhiye müdürlerinden kaynaklanan idarî aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, alınması gereken tedbirlerin gecikmesine yol açmış ve yerel halkın tepkilerine neden olmuştur.

Sonuç: Sonuç olarak sıhhiye müdürleri, Osmanlı Devleti'nin son döneminde taşra sağlık yönetiminin merkezileşmesini sağlayan temel idarî aktörler arasında yer almıştır. Bu kurumsal yapı, idarî süreklilik arz ederek Cumhuriyet döneminde teşkil edilen taşra sağlık teşkilatlanmasına da temel teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sıhhiye müdürleri, Taşra sağlık yönetimi, Halk sağlığı.

ABSTRACT

Aim: This study aims to examine the roles, spheres of authority, and administrative functioning of provincial health directors who served in the provinces under the General Directorate of Public Health, established in 1913, within the framework of Ottoman provincial health administration. It further seeks to reveal the functions undertaken by these officials in the context of center-periphery relations, their position in combating epidemic diseases, and their role in the institutional transformation of the provincial health organization.

Method: This study employs a qualitative research methodology. The data sources consist of appointment and dismissal records, salary registers, and inspection reports preserved in the Ottoman Archives, as well as regulations, directives, and relevant literature pertaining to the 1913-1920 period. These sources have been analyzed through a combined and comparative approach.

Findings: The findings demonstrate that provincial health directors functioned as representatives of the central administration in the provinces and played a decisive role in the planning, supervision, and implementation of public health services. However, particularly during periods of epidemic outbreaks, administrative shortcomings attributable to these officials became evident within the provincial organization. This situation led to delays in the implementation of necessary measures and provoked reactions among the local population.

Conclusion: In conclusion, provincial health directors emerged as key administrative actors in the centralization of provincial health governance in the late Ottoman period. This institutional structure ensured administrative continuity and laid the foundation for the provincial health organization established in the Republican era.

Keywords: Ottoman Empire, Provincial Health Directors, Provincial Health Administration, Public Health.

*Lokman Hekim Dergisi 2026;16(2):457-466

DOI: 10.31020/mutfd.1862005

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 12.Ocak.2026; Kabul Tarihi- Accepted: 15.Mart.2026

İletişim- Correspondence Author: Hikmet Çil < hikmet_176@hotmail.com >

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda siyasal, idarî ve toplumsal alanlarda kapsamlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte devlet, bir yandan mevcut kurumlarını modernleştirmeye yönelmiş, diğer yandan da yeni idarî yapılar tesis etmiştir. Klasik dönemde sağlık alanında önemli bir işleve sahip olan hekimbaşılık kurumunun yerini, bu çerçevede modern anlamda teşkil edilen sağlık idareleri almaya başlamıştır. Söz konusu kurumsal yapılanmalardan biri, salgın hastalıklarla mücadele amacıyla 19 Nisan 1838 tarihinde teşkil edilen ve literatürde Karantina Meclisi, Meclis-i Tahaffuz ve Karantina İdaresi gibi farklı adlarla da anılan Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'dir.¹ Bir diğer idare ise halk sağlığı için 2 Mart 1840 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde teşkil edilen Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye'dir.² Bu meclis yerli ve yabancı hekimlerden oluşturulmuş olup kısa süre sonra faaliyetleri sona ermiştir. Ancak 1847 senesinde yeniden teşkil edilip faaliyetlerine 1869 senesine kadar devam etmiştir. Bu tarihte meclis yeniden yapılandırılmıştır. İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi ile Nezaret-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve buna bağlı olarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Meclisi teşkil edilmiştir. Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren bu idare Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye'nin devamı niteliğinde faaliyetlerine devam etmiştir.³

Halk sağlığı hizmetleri Nezaret-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye nezdinde ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Meclisi namı altında yürütülmekteyken 1882'de Meclis-i Sıhhiye-i Umûmiyesi ismiyle de anılan, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir.⁴ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyesi esasında yeni teşkil edilmiş bir meclis değildi. Bu bağlamda Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye isimli meclisin adı Sultan II. Abdülhamid döneminde Tophane-i Âmire-i Müşiriyeti'nce Cemiyet olarak değiştirilmiştir. Böylece Cemiyet, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyesi ismini almıştır. 1906 senesine gelindiğinde halk sağlığı hizmetlerinde ciddi aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti'ne ait faaliyetlerin yürütülmesinde, Umum Mekâtib-i Askeriye Nezareti Müşiriyeti üst bir idarî merci olarak kabul edilmiştir. Ancak 6 Eylül 1906 tarihli irade üzerine halk sağlığı idaresi maarif ile birleştirilmiştir. Birleştirilen idareler Tophane Müşiriyeti altında olmak üzere Meclis-i Maarif-i Tıbbiye ismi ile oluşturulmuştur.⁵

Halk sağlığının Meclis-i Maarif-i Tıbbiye tarafından yönetilmesi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar neticesinde meclisin adı eskisi gibi yine Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyesi olmuştur.⁶ 1840-1913 yılları arasında halk sağlığı alanında tesis edilen ve süreklilik arz eden idarî yapılar, Osmanlı Devleti genelinde önemli sağlık dönüşümlerine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, modern tıp eğitimi almış hekimlerin taşrada görevlendirilmesi ile tabiplik faaliyeti yürüten kişilerin imtihan ve ruhsatlandırma yoluyla denetim altına alınması hedeflenmiştir. Böylece modern tıp esaslarına dayalı sağlık hizmetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.⁷ Bu hedef doğrultusunda eczacılık hizmetlerinin taşrada yaygınlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, eczalar ve eczacıların denetim altına alınması sağlanmıştır.⁸ Bunun yanı sıra şüpheli ölümlerin aydınlatılması amacıyla adlî tabiplik teşkil edilmiştir.⁹ En küçük idarî birimler olan belediyelere beledî tabipler atanmıştır.¹⁰ Belediye tabiplerinin bulunmadığı yerlerde ise sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için memleket tabipliği ihdas edilmiştir.¹¹ Ayrıca acil ve geçici ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla seyyar tabiplik uygulaması hayata geçirilmiştir.¹² Tüm bu tabiplik uygulamaları ile devlet halk sağlığı hizmetlerini merkezden taşraya yaymayı amaçlamıştır. 1913 yılında halk sağlığının idaresini yönetilmesi amacıyla Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir.¹³ Bu idare, taşrada görev yapan tabiplerin üst idarî makamı olarak sıhhiye müdürlerini oluşturarak onları geniş yetki ve sorumlulukla vilayetlere tayin etmiştir.¹⁴

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel veri kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan resmî yazışmalar, nizamnameler ve talimatnameler oluşturmaktadır. Bunun yanında döneme ait mevzuat metinleri ve konuya ilişkin ikincil literatür de değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler belge çözümüyle incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu çerçevede sıhhiye müdürlerinin görev, yetki ve sorumlulukları ile tayin, azil ve maaş uygulamaları arşiv belgeleri ve yasal düzenlemeler ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca taşra sağlık teşkilatının işleyişi merkez-taşra ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Böylelikle Osmanlı sağlık idaresinin kurumsal yapısı ve uygulamadaki işleyişi ortaya konulmuştur. Ayrıca nizamname ve talimatnamede belirtilen hususlar, makalenin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu düzenlemelerin sahada ne ölçüde uygulanabildiği meselesi daha kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmanın konusu olduğundan bu makalede ele alınmamıştır. Öte yandan talimatnamede açık biçimde yer alan bazı hükümler doğrudan metinde aktarıldığından, bu kısımlarda ayrıca dipnot kullanımına gidilmemiştir.

Sıhhiye Müdürlerinin Teşkili ve Görevleri

Osmanlı Devleti, XX. yüzyılın başlarında halk sağlığı alanındaki uygulamaları daha etkin ve merkezî bir yapıya kavuşturmak amacıyla yeni bir idari teşkilatlanma sürecine girmiştir. Bu çerçevede 1913 yılında Dahiliye Nezaretine bağlı olmak üzere Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir.¹⁵ Böylece 1840-1913 yılları arasında merkez ve taşrada faaliyet gösteren halk sağlığına yönelik idari birimler, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi bünyesinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu düzenleme kapsamında vilayetlerde mevcut belediye tabipliği uygulaması muhafaza edilmiştir. Buna karşılık memleket tabipliği kaldırılarak yerlerine hükümet tabiplikleri ihdas edilmiştir. Ayrıca vilayet sıhhiye müfettişlikleri de lağvedilmiş ve söz konusu tabiplerin üst amiri konumunda olmak üzere sıhhiye müdürleri görevlendirilmiştir.¹⁶ Söz konusu bu düzenlemede sıhhiye müdürleri, taşra sağlık teşkilatının temel unsurlarından biri hâline getirilmiştir. Sıhhiye müdürlüklerinin işleyişi, yetkileri ve sorumlulukları yasal düzenlemelerle belirlenmiştir. Bu görev ve sorumluluklar Vilâyât İdâre-i Sıhhiyye Nizamnâmesi ile açık ve sistematik biçimde tanımlanmıştır. Nizamnameye göre her vilayette bir sıhhiye müdürünün bulunması öngörülmüştür. Bu müdür vilayetin tüm sıhhiye işlerinden sorumlu kılınmıştır. Sıhhiye müdürleri idari bakımdan Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne bağlı kılınmıştır. Bununla birlikte, vilayetlerde valilerin sıhhiye kanunlarına uygun şekilde sıhhiye müdürlerini istihdam edebilmeleri de mümkün hâle getirilmiştir. Bununla birlikte müstakil sancaklar vilayet hükmünde kabul edilerek sıhhiye müdürlüğü vazifelerini sancak merkez tabipleri yerine getirmekle sorumlu tutulmuştur.¹⁷

Sıhhiye müdürleri, görev yaptığı vilayeti iki senede bir teftiş yapmakla sorumlu tutulmuştur. Bu bağlamda Sıhhiye müdürlerinin vilayetlerde sağlığa aykırı görülen durumları tespit etmek için girişimde bulunma hakkı bulunmaktaydı. Kendilerine bu tespitler hakkında rapor tutma yetkisi de verilmiştir. Müdürler hazırladıkları raporları hem vilayet yöneticilerine hem de Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne bildirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Öte yandan müdürlerin, her yıl şubat ayında vilayetin genel sağlık durumuna ilişkin ayrıntılı bir rapor hazırlamaları öngörülmüştür. Aşı nizamnamesi ve ilgili talimatnameler doğrultusunda vilayet genelinde aşılama faaliyetlerinin yürütülmesi, genel temizlik hizmetlerinin sağlanması, salgın hastalıkların önlenmesi ve kitlesel ölümlerin engellenmesine yönelik çalışmalar da sıhhiye müdürlerinin görev alanı içerisinde yer almıştır. Sıhhiye müdürleri, mektep, hastane, darülaceze, bimarhane, han, hamam, otel, fabrika gibi kurumların yanı sıra eczane, süthane, gıda imalathanelerini temizlik ve hijyen açısından denetlemekle yükümlü tutulmuşlardır. Ayrıca belediyelerin yürüttüğü temizlik hizmetlerini teftiş etmek de müdürlerin

sorumlulukları arasında yer almıştır. Hükümet tabiplerinin ihtiyaç duyduğu her türlü araç ve gerecin temini ile vilayet dâhilindeki fabrika ve tezgâhların sıhhiye kanunlarına uygunluğunun denetlenmesi de sıhhiye müdürlerinin görevleri arasında bulunmaktaydı. Sanayi tesislerinin inşasında sıhhiye nizamına uygunluğun gözetilmesi ve yiyecek ile içeceklerin sağlık açısından denetlenmesi yetkisi de müdürlere verilmiştir. Bozuk veya sağlığa zararlı tüketim maddelerinin tespiti hâlinde durumun mahallî yetkililere bildirilmesi esası benimsenmiştir. Bunun yanı sıra sıhhiye müdürleri, vilayetlerde görev yapan tabip ve diğer sıhhiye memurlarının kanun ve nizamnamelere uygun şekilde görev yapmalarını denetlemekle yükümlü kılınmıştır.¹⁸ Tün bunlara ilave olarak gerekli görülen hâllerde kentin ileri gelenleriyle birlikte istişare amacıyla komisyonlar teşkil edebilme yetkisine de sahip olmuşlardır.¹⁹

Vilayet sıhhiye müdürlüklerinin teşkil edilmesinin ardından, bu birimlerin görev ve sorumluluklarını belirleyen 1920 senesinde *Vilâyât Sıhhiye Müdürleri ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezâif-i Hakkında Talîmât-nâme* yayımlanmıştır. Bu talimatnamenin bazı maddeleri, *Vilâyât İdâre-i Sıhhiye Nizam-nâmesi*'nde yer alan görev ve sorumluluk hükümleriyle kısmen benzerlik göstermektedir. Buna göre vilayetlerde Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin temsilcisi konumunda yer almaktaydılar. Bu bağlamda sıhhiye müdürleri, vilayetlerin sıhhiye işlerinin fennî idaresinden sorumlu kılınmıştır. Müdürlerin, vilayetin genel sağlık durumuna ilişkin yapılması gereken çalışmaları rapor hâline getirmeleri ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için gerekli girişimlerde bulunmaları öngörülmüştür. Halk sağlığından sorumlu olan sıhhiye müdürleri; şehir, kasaba ve köylerde cadde ve sokakların temizliğini, sanayi müesseseleri ile yiyecek ve içecek satışı yapılan işyerlerinin hijyen koşullarını denetlemekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca vilayet merkezlerinde veya sancaklarda hatta buralara bağlı yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren eczanelerin, eczacı müfettişleri tarafından usulüne uygun şekilde denetlenip denetlenmediğini kontrol etmek de müdürlerin görevleri arasında yer almıştır. Bu kapsamda eczaneler ve ecza ticarethanelerinde bulunan araç, gereçlerin kayıt altına alınması, muhafazası da sıhhiye müdürlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca müdürler, vilayet dâhilinde varsa seyyar tabiplerden de sorumluydular. Bu bağlamda müdürler söz konusu seyyar tabipleri ilgili yerlere gönderecek ve onların hareketlerini takip edip, muamelelerini tetkik etmekle görevli olmuşlardır.

Sıhhiye müdürleri *Vilâyât Sıhhiye Müdürleri ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezâif-i Hakkında Talîmât-nâme*'ye göre hastalıklara karşı da görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Müdürler, verem, sıtma, çiçek cüzzam ve frengi gibi salgın hastalıkların görüldüğü bölgelerde, hastalığın yayılma alanını, tahribat düzeyini ve nedenlerini tespit etmekle sorumlu tutulmuşlardır. Müdürler, bu hastalıklara yakalanan hastaların tedavisine ilişkin yöntemleri belirlemekle görevli olmuşlardır. Ayrıca müdürler, görülen hastalıkların yok edilmesi layihalar dahi hazırlamakla sorumlu olmuşlardır.

Sıhhiye müdürleri, vilayetler dâhilinde olağan dışı çocuk ölümlerinin görülmesi hâlinde bu durumun önüne geçmek amacıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır. Salgın hastalıkların önlenmesi amacıyla içme suları ve maden sularının tahlil edilmesi de müdürlerin görevleri arasında yer almıştır. Bu işlemlerin düzenli biçimde yürütülebilmesi için vilayet merkezlerinde su tahlilhanelerinin kurulması da düşünülmüştür. Vilayet sınırları içinde bulunan kaplıcaların sağlık kanunnamelerine uygunluğunun denetlenmesi ve maden sularının kimyevî özelliklerinin incelenmesi görevi de sıhhiye müdürlerine verilmiştir. Müdürlerin, salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla gerekli sıhhi tesis ve alanların inşasını sağlamaları istenmiştir. Halkın sağlık konularında bilinçlendirilmesi de sıhhiye müdürlerinin vazifeleri arasında yer almıştır. Bu amaçla vilayet gazetelerinde sıhhi konularda bilgilendirici makaleler kaleme almaları konusunda da sıhhiye müdürleri

vazifelenirilmişlerdir. Vilayetlerde vali ve müstakil sancaklarda mutasarrıfların idareleri altında, gerekli görülmesi halinde yerel sıhhiye talimatnamelerinin hazırlanması yetkisi de kendilerine verilmiştir. Müdürler hazırladıkları bu kanunnamenin bir suretini de Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne gönderilmesini istemişlerdir. Sıhhiye müdürleri, buldukları yerlerde küçük yaşta evliliklerinin önüne geçmek için de halkı bilgilendirmekle görevliydi. Müdürler yaşı küçük olarak adlandırılan çocuk evliliklerin sağlık sorunlarına yol açabileceğini halka anlatmakla sorumlu tutulmuşlardır. Buradan hareketle söz konusu uygulamaların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Halk, çocuk evliliklerine karşı bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çiçek ve kızamık gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında aşılama uygulamalarının düzenli ve eksiksiz şekilde gerçekleştirilmesi ile bu sürecin denetlenmesi sıhhiye müdürlerinin sorumlulukları arasında yer almıştır. Aşı uygulamasının sonuç vermediği durumlarda aşı şahadetnamesi düzenlenmemesi temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Vilayet sıhhiye müdürleri, söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini yerinde incelemek amacıyla merkez tabipleriyle birlikte yılda en az bir kez vilayet ve sancakları kapsayan teftiş gezileri düzenlemekle görevlendirilmiştir. Bu teftişler sırasında tespit edilen hususlar ayrıntılı raporlar hâlinde hazırlanarak hem vilayet ve sancak yöneticilerine hem de Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne sunulması istenmiştir.

Vilayet dâhilinde görev yapan tabipler üzerinde *Vilâyât Sıhhiye Müdürleri ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezâif-i Hakkında Talîmâtname* gereği sıhhiye müdürlerine denetim ve gözetim yetkisi tanınmıştır. Bu çerçevede sıhhiye müdürleri, müstakil sancak merkezlerinde görev yapan hükümet, adlî, belediye ve mahallî tabiplerin görevlerini mevzuata uygun şekilde yerine getirip getirmediklerini kontrol etmekle sorumlu tutulmuştur. Gerekli görülen hâllerde, bu tabiplerin görevlerinin geçici olarak sıhhiye müdürleri tarafından vekâleten yürütülmesi de mümkün kılınmıştır. Görevlerini ifa ederken yolsuzluk yaptığı ya da ihmalkâr davrandığı tespit edilen tabipler, öncelikle sıhhiye müdürleri tarafından ihtarname ile uyarılacaktır. Söz konusu fiillerin tekrarı hâlinde yazılı ve daha ağır bir ikaz uygulanacaktır. İhlallerin üçüncü kez vuku bulması durumunda ise haklarında resmî soruşturma başlatılacaktır. Bu durumda Ceza Kanunu'nun 102. maddesi uyarınca cezaî müeyyideleri çerçevesinde yargılanacaklardır. Uyarılar ve yargılamalar sonucu davranışlarında düzelme görülmeyen tabipler ise görevden uzaklaştırılacaktır. Bu, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından vali ve müstakil mutasarrıflara gönderilecek muhtıralar aracılığıyla talep edilecekti.

Vilayet ve sancaklarda görev yapan sıhhiye müdürleri düzenli olarak teftiş tâbi tutulmuştur. Diğer tabipler gibi sıhhiye müdürlerinin de denetimi, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi bünyesindeki Heyet-i Teftişîye tarafından gerçekleştirilmiştir. Teftiş sürecinin ardından müdürlerin, kendi sorumluluk alanlarında görev yapan memurlar arasında mevzuata aykırı uygulamalar tespit etmeleri hâlinde, bu hususları denetim heyetine bildirmeleri öngörülmüştür. Sıhhiye müdürleri ayrıca vilayet ve sancaklarda teşkil edilen meclislerin toplantıları öncesinde gündeme esas teşkil edecek raporlar hazırlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu raporlar meclis toplantılarında müzakere edilecek, alınan kararlar ise Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne iletilecekti. Bunun yanı sıra müdürlerin, görev yaptıkları bölgelerin ayrıntılı tıbbî topoğrafyalarını hazırlamaları da görevleri arasında yer almıştır. Bu çerçevede kaza tabipleri de kendi görev mahallerine ilişkin haritalar düzenleyecek ve hazırlanan bu belgelerin birer nüshasını müdüriyete göndereceklerdi.

Vilayetlerde görev yapan sıhhiye müdürlerinin hizmetlerini yürütmelerine yardımcı olmak üzere yanlarında birer kâtip görevlendirilmesi öngörülmüştür. Bu kâtipler, görev yaptıkları bölgelerde görülen salgın hastalıkları, doğum ve ölüm vakalarını, yapılan aşılardan sayısını düzenli olarak kayda geçirmekle yükümlüydü.

Ayrıca söz konusu talimatnamenin son hükümlerinde, sıhhiye memurlarının hizmet durumlarına ilişkin kayıtların tutulması ile diplomaları ve ruhsatnamelerine dair bilgilerin düzenli biçimde kayda geçirilmesi de kâtiplerin sorumlulukları arasında sayılmıştır.²⁰ Söz konusu nizamnâmeye göre sıhhiye müdürlerinden beklenen görev, doğrudan hekimlik faaliyetlerini yürütmekten ziyade idari nitelik taşımaktaydı. Bu çerçevede sıhhiye müdürleri, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin taşradaki temsilcileri olarak konumlandırılmıştır. Nitekim merkezdeki müdüriyet, taşra sağlık teşkilatının işleyişini büyük ölçüde sıhhiye müdürleri aracılığıyla yürütmeyi ve denetlemeyi amaçlamıştır.

Sıhhiye Müdürlerinin Tayinleri ve Azilleri

1913 yılında kurulan Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi, Osmanlı Devleti'nde halk sağlığı hizmetlerinin en üst idari otoritesi olmuştur. Bu kurum, taşrada görev yapan sağlık personelinin önemli bir kısmı üzerinde idari yetki sahibiydi. Bu çerçevede sıhhiye müdürlerinin atanması, görevden alınması ve terfilerine ilişkin işlemler, *Vilâyât Memûrîn-i Sıhhiyesinin Sûret-i Tayin ve Azillerine Dâir Nizamnâme* hükümleri uyarınca doğrudan Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından yürütülmüştür.²¹ Bu uygulama 1918 senesine kadar devam etmiştir. Ancak söz konusu tarihten itibaren taşra sıhhiye personelinin atanmasına ilişkin yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi, yalnızca sıhhiye müdürlerinin tayininden sorumlu olmuştur. Başka bir ifadeyle bu kadrolar doğrudan müdüriyet tarafından atanmıştır. Sıhhiye müdürleri dışındaki sağlık görevlilerinin tayin ve azil işlemleri ise yürürlükteki mevzuata uygun biçimde vilayet valilerinin yetkisine bırakılmıştır.²²

Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin teşkilat kanununun yürürlüğe girmesinin ardından vilayet ve sancaklarda sıhhiye müdürü tayinlerine başlanmış; ancak bu atamalar belirli bir idarî eğitim veya yöneticilik liyakati esas alınmadan, çoğunlukla mevcut hekimler arasından gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın yeni olması nedeniyle bazı müdürlerin görev ve sorumluluklarının kapsamına yeterince vâkıf olmadıkları, önceki meslekî alışkanlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle salgın hastalık dönemlerinde pasif bir yönetim anlayışına, tedbirlerin gecikmesine ve görev ihmallerine yol açmış; halk nezdinde tepkilere neden olmuştur. Nitekim 1912 yılında Suriye Vilayeti'nde meydana gelen veba salgını sırasında yeterli önlemlerin alınamaması, hastalığın kısa sürede yayılmasına ve kamuoyunda huzursuzluğa yol açmıştır. Bu süreçte müdürün yetersizliği gerekçe gösterilerek azli talep edilmiş, durum Dördüncü Ordu Kumandanlığı aracılığıyla Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne bildirilen bir telgrafla resmî makamlara intikal etmiş ve yerine eski sıhhiye müdürü Edhem Akif Bey'in atanması gündeme gelmiştir.²³ Benzer bir vaka Trabzon Vilayeti'nde de görülmüştür. Vilayette kolera salgınının ortaya çıkması üzerine, Sıhhiye Müdürü Saib Bey'in hastalığın yayılmasını önlemeye yönelik gerekli tedbirleri zamanında alamadığı anlaşılmaktadır. Vilayet valisi tarafından müdürün salgını yeterli bir dirayet ve etkinlikle yönetemediği, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne bildirilmiştir. Vali, Saib Bey'in görevden alınmasını talep etmiştir. Yerine de salgınla daha etkin mücadele edebilecek, idari ve mesleki yeterliliğe sahip bir sıhhiye müdürünün atanmasını istemiştir.²⁴

Vilayetlerde sıhhiye müdürü bulunmaması hâlinde, bu eksikliği gidermek amacıyla yeni atamalar yapılmaktaydı. Bu çerçevede Karahisar-ı Sahip Sancağı sıhhiye müdürlüğüne, ikinci sınıf sıhhiye müdürü statüsünde bulunan Bolu Sancağı Sıhhiye Müdürü Sadık Bey atanmıştır. Sadık Bey'in bu göreve tayiniyle birlikte Bolu Sancağı'nda boşalan sıhhiye müdürlüğü görevine ise Abdullah Cemal Bey getirilmiştir.²⁵

Sıhhiye müdürlerinin görevlerini yerine getirmede zaman zaman yetersiz kaldıkları, hatta bazı durumlarda atandıkları görev mahallerine gitmedikleri de görülmüştür. Bu gibi hâllerde ilgili vilayet idaresinin, Sıhhiye

Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne başvurarak tayini yapılan müdürün göreve başlatılmasını talep ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Van Sıhhiye Müdürlüğü'ne atanmış olan hekimin görev yerine intikal etmediği görülmüştür. Aynı dönemde Van Vilayeti'ne bağlı Bitlis'te veba salgınının ortaya çıkması ve halk arasında hızla yayılması üzerine, Van Vilayeti Valisi söz konusu sıhhiye müdürünün derhâl vilayete gönderilmesini talep etmiştir.²⁶ Sıhhiye müdürlerinin bu tarz tayinlerinin yanı sıra arşiv belgelerinde de sıkça görüldüğü üzere diğer müdürlerle becaişlerin yapıldığı görülmektedir.²⁷

Sıhhiye müdürlerinin atanmasında olduğu gibi görevden alınmaları da Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin yetki alanı içerisinde yürütülmüştür. Bu süreç, genel itibarıyla diğer sıhhiye memurlarının azil usulleriyle benzerlik göstermektedir. Görev yerine gitmemek, görev mahallinde gerekli liyakat ve yeterliliği sergileyememek ya da vazifesini kötüye kullanmak, azil gerekçeleri arasında başlıca sebepler olarak öne çıkmıştır. Örneğin 1916 yılında Zor Sancağı'nda sıhhiye müdürü olarak görev yapan Abdülhalil Efendi'nin görevini keyfî biçimde yürütmesi, kentte sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. Bu durum üzerine Abdülhalil Efendi'nin görevine son verilmiştir.²⁸ Elâzığ Vilayeti'nde de benzer bir vaka meydana gelmiştir. Vilayet genelinde bulaşıcı bir hastalığın ortaya çıkması, aynı dönemde asker sevkiyatının devam ettiği bir sürece rastlamıştır. Bu durum, hem askerî birlikler arasında hastalığın yayılmasının önlenmesi hem de şehirdeki salgının denetim altına alınabilmesi açısından etkili ve dirayetli bir sıhhiye müdürüne olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Ancak bu süreçte görev yapan Sıhhiye Müdürü Ahmed Abdullah Efendi'nin söz konusu sorumlulukları yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olmadığı ve sıhhiye hizmetlerini ihmal ettiği ileri sürülmüştür. Bu gerekçelere dayanılarak Ahmed Abdullah Efendi'nin görevden azledilmesi talep edilmiştir.²⁹ Ahmed Efendi, görevden alınmasının gündeme gelmesi üzerine yaptığı açıklamada, önceki görev yerinde sağlık sorunları yaşadığını ve bu nedenle vilayetin sıhhiye işlerini etkin biçimde yürütebilecek durumda olmadığını ifade etmiştir. Kendisi yalnızca şahsî yaşamını sürdürebildiğini belirterek izin talebinde bulunmuştur. Söz konusu talebin kabul edilmesiyle birlikte Ahmed Efendi izne ayrılmış, boşalan göreve ise Saffet Efendi atanmıştır.³⁰

Sıhhiye Müdürlerinin Maaş ve Emeklilikleri

Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin 1913 yılında teşkil edilmesiyle birlikte, vilayetlerde görev yapan sıhhiye müdürlerinin maaş ve emeklilik rejimi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde sıhhiye müdürleri, taşrada görev yapan belediye ve memleket tabiplerinden farklı bir statüye tabi tutulmuştur. *Vilâyât Memûrîn-i Sıhhiyesinin Sûret-i Tayin ve Azillerine Dair Nizamnâme* hükümleri uyarınca, sıhhiye müdürlerinin maaşlarının Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi bütçesinden karşılanması hükme bağlanmıştır.³¹ Söz konusu nizamnamede her bir sıhhiye müdürünün alacağı maaş açık biçimde belirlenmemiş, bu durum müdürler arasında ücret farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Maaşlar arasındaki fark, bazı vilayetlerde 1.000 kuruşa kadar çıkarken, kimi yerlerde daha sınırlı kalmıştır. Bu farklılığın, vilayetlerin idarî ve coğrafi özellikleri ile müdürlerin görev süresi ve rütbelere göre kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul Sıhhiye Müdürü, vilayetin sahip olduğu özel konum nedeniyle diğer vilayet müdürlerinden daha yüksek bir maaş almış ve bu tutar 4.000 kuruş olarak belirlenmiştir.³²

Vilayet sıhhiye müdürlerinin maaşlarının ortalama 3.000 kuruş civarında olduğu görülmektedir. Bu meblağın ise giderleri karşılamada yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle sıhhiye müdürleri, maaşlarında artış talebinde bulunmuşlardır. Mamuretül'aziz Vilayeti Sıhhiye Müdürü Saffet Mesud da bu talepte bulunan müdürler arasında yer almıştır. Müdür Saffet Efendi harcamalarının fazlalığını gerekçe gösterip maaşına zam

istemıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda maaşına 500 kuruşluk zam yapılarak 3.500'e yükseltilmiştir.³³ Bununla birlikte bazı dönemlerde sıhhiye müdürlerinin maaşlarını alamadıkları da görülmektedir. Erzurum Sıhhiye Müdürü Şerif Bey de bu duruma örnek teşkil eden isimlerden biri olmuştur. Nitekim kendisinin maaşı, müdüriyete bağlı olarak vilayette faaliyet gösteren Gureba Hastanesi bütçesinden karşılanmaktaydı. Hastaneye gerekli ödenek gönderilmediği için kendisinin maaşının ödenemediğini bildirmiştir. Örneğin Şerif Bey sadece kendisinin değil aynı zamanda on aydır memur ve müstahdemlerin maaşlarının ödenemediğini ifade etmiştir. Şerif Bey ayrıca hastaneye gerekli tıbbî alet ve edevatın temin edilemediğini de bildirmiştir.³⁴

Sıhhiye müdürlerinin emekliliklerine ilişkin arşiv belgelerinde oldukça sınırlı sayıda bilgiye rastlanmaktadır. Mevcut veriler, sıhhiye müdürlerinin emeklilik işlemlerinin *Memurîn-i Mülkiye Tekauđ Kanunnâmesi* hükümlerine göre düzenlendiğini göstermektedir. Nitekim arşivde Yemen eski Sıhhiye Müdürü Doktor Şükrü Kâmil Bey adına düzenlenmiş bazı belgelere tesadüf edilmektedir. Ancak ilgili daireler arasında gerekli yazışmalar yapılmış olmasına rağmen, Şükrü Kâmil Bey'in son görevinde aldığı maaşın miktarı ile emekliliği hâlinde bağlanması öngörülen maaşa dair kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır.³⁵ Sıhhiye müdürlerinin emekliliklerine dair bir diğer bilgi ise görev yaptıkları bölgelerde çeşitli sebeplerle vefat etmeleri hâlinde ailelerine maaş bağlanması hakkındadır. Trabzon Sıhhiye Müdürü Ahmed Bey'e, Trabzon Sancağı'ndaki görevinin yanı sıra askerî hastanede tabiplik vazifesi verilmiş; görevini ifa ederken lekeli humma hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda ölümün, hastanede görev yaptığı sırada hastalığın bulaşması nedeniyle meydana geldiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine 18 yıllık memuriyet süresi de dikkate alınarak, *Memurîn-i Mülkiye Tekauđ Kanunnâmesi*'nin 27. maddesi uyarınca ailesine maaş bağlanmasına Şûrâ-yı Devlet tarafından karar verilmiş ve bu karar Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine ve Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, mevcut idarî kurumlar yeni şartlar karşısında ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte sağlık alanındaki bazı kurumsal yapılar yeni yönetim tarafından sürdürülmüştür. Bu çerçevede 1913 yılında teşkil edilen Sıhhiye Müdürlüğü, 6 Mayıs 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi sonrasında da idarî varlığını koruyarak Cumhuriyet döneminde faaliyetlerine devam etmiştir.³⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan sağlık alanındaki kurumsallaşma süreci, 1913 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmîyesi'nin teşkiliyle birlikte taşrada daha merkezî ve hiyerarşik bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu dönüşümün en önemli unsurlarından biri, vilayetlerde görev yapmak üzere oluşturulan sıhhiye müdürleri olmuştur. Sıhhiye müdürleri, merkez adına vilayetlerin sağlık işlerini düzenleyen, denetleyen ve raporlayan idari aktörler hâline gelmiştir. Böylelikle müdürler halk sağlığı hizmetlerinin taşrada uygulanmasında belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Ancak uygulamada sıhhiye müdürlerinin tayinlerinde yöneticilik liyakatinin yeterince gözetilmemesi, özellikle salgın dönemlerinde ciddi idari aksaklıklara yol açmıştır.

Suriye, Trabzon, Zor ve Elaziğ örneklerinde görüldüğü üzere, salgınlara karşı zamanında ve etkili tedbirler alınamaması hem halk tepkisini artırmış hem de merkezî idarenin müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, sıhhiye müdürlüklerinin teorik olarak güçlü yetkilerle donatılmış olmasına rağmen, uygulamada personel yetersizliği ve idari tecrübe eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

Öte yandan, sıhhiye müdürlerinin maaşlarının merkezî bütçeden karşılanması ve tayin ile azil yetkisinin Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmîyesi uhdesinde toplanması, taşra sağlık teşkilatının merkezî idareyle kurumsal

bütünleşmesini pekiştirmiştir. Bu çerçevede sıhhiye müdürlükleri, Osmanlı Devleti'nin son döneminde taşra sağlık yönetiminin temel kurumsal yapısını teşkil etmiş; işlevsel ve idarî devamlılıkları sayesinde Cumhuriyet döneminde oluşturulan sağlık teşkilatlanmasına da kayda değer bir kurumsal miras intikal ettirmiştir.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. Makalenin hazırlanmasında herhangi bir kişi ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Bu makale, yazar tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan ve 06.06.2024] tarihinde kabul edilen "Osmanlı Sıhhiye Teşkilatı (1838-1920)" adlı doktora tezine dayanmaktadır.

Kaynaklar

1. Sarıyıldız, G. Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri. Belleten. 1994;58(222): 329-376. <https://doi.org/10.37879/belleten.1994.329>
2. Yıldırım, N. Sağlık Hizmetleri", İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, 1994;401-402.
3. Ergin, O. N. Mecelle-i Umûr-ı Belediye. C. 6, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995.
4. Nevsal-i Afiyet: Salname-i Tıbbi, Def'a 1, İstanbul: Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1315/1899.
5. Erdoğan, A. T. Dahiliye Nezareti Teşkilatı Tarihi (1836-1922) (doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi; 2005.
6. Başustaoğlu, A. Bir Nefes Sıhhat, Tefvik Sağlam'ım Yaşamı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
7. Altıntaş, A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hekimbaşılık Müessesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye, Türk Dünyası Araştırmaları, 1996;(10): 203-218.
8. Yıldırım, N. Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2010; 11(1): 273-283. <https://izlik.org/JA58UW28AC>.
9. Bingöl, S. Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı da Adli Tababete Dair Notlar. Tarih Araştırmaları, 2007;(42):37-65. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000331.
10. Köç, A. XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'da Koruyucu Sağlık Hizmetlerinin Temsilcileri Olarak Belediye Tabipleri. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 2023;(18):213-228. <https://doi.org/10.21021/osmed.1322527>.
11. Ahmet N, Arif H.K, Aysel Ç. Osmanlı'da Taltif Edilen Memleket Tabipleri (1867-1894). Lokman Hekim Dergisi, 2025;15(1):140-149. <https://doi.org/10.31020/mutfd.1545581>.
12. Güneş, M. 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik. History Studies, Ekim 2021;13(59):1675-1692. <https://doi.org/10.9737/hist.2021.1039>.
- 13.Çil, H. Osmanlı Sıhhiye Teşkilatı (1838-1920). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2025.
- 14.Bedi N. Ş. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tarihçesi ve 1 Ocak 1306 (1890)da Osmanlı İmparatorluğunda Çalışan Resmî Sağlık Personeli, Sağlık Dergisi, XV(1), Ocak 1951'den ayrı baskı.
- 15.Yıldırım, N. Hekim Kimliği ile Abdülhak Adanan Adivar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2006;VII(2): 56-86. <https://izlik.org/JA97FM38YN>.
16. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye İdare (DH. İD.) 46/81, 22 Mayıs 1913.
17. BOA. DH. İD. 46/81, 22 Mayıs 1913.
18. BOA. DH. İD. 46/81, 22 Nisan 1913.
19. BOA. Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî (MF. İBT.) 473/76, 24 Aralık 1913.
20. Vilâyet-ı Sıhhiye Müdürlüğü ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezâfi Hakkında Talimatnâme, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1339/1920.
21. BOA. Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMs.) 25/14, 27 Mart 1913.
22. BOA. DH. HMs. 4/1. 25.11.1336/01 Eylül 1918.
23. BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri (DH. ŞFR.) 453/47, 11 Eylül 1912.
24. BOA. DH. ŞFR. 504/23, 04 Ekim 1912.
25. BOA. BEO. 4576/343190, 1 Haziran 1919.
26. BOA. DH. ŞFR. 612/76, 28 Ekim 1916.
27. BOA. İrade Dosya Usulü (İ. DUiT.) 60/18, 10.09.1918; BOA. BEO. 4443/333218, 7 Aralık 1916.

28. BOA. İ. DUİT. 114/20. 02 Eylül 1916.
29. BOA. İ. DUİT. 114/44. 01 Mayıs 1917.
30. BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyesi Kalemî Evrakı (DH.İ.UM. EK.) 32/24, 08 Mayıs 1917.
31. BOA. DH. HMŞ. 25/14, 27 Mart 1913.
32. Öner, E. İstanbul Şehremaneti'nin (Belediyesi) Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi, Maliye Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara 2008.
33. BOA. İ. DUİT. 60/56, 28 Haziran 1919.
34. BOA. DH. ŞFR. 655/32, 12 Kasım 1917.
35. BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) 54/2, 22 Kasım 1920.
36. BOA. ŞD. 480/12, 08 Mayıs 1916.
37. Gümüşçü, O. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2003;(19):125-146. <https://izlik.org/JA62ST37LH>.